

KİTAP İNCELEMESİ: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA REFORM, 1856-1876

(Book Review: *Reform in The Ottoman Empire, 1856-1876*)

Özlem Yağmur ŞAFAK¹

Kitap İncelemesi

Geliş Tarihi: 22.10.2021

Kabul Tarihi: 03.12.2021

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1013546

Yazar: Roderic Hollett Davison
Çeviren: Osman Akinhay
Basım Yılı ve Yeri: 2005, İstanbul
Yayınevi: Agora Kitaplığı
Sayfa Sayısı: 495
ISBN: 975-8829-95-5

Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876

Roderic Hollett Davison tarafından 1963 yılında yazılan “Reform in the Ottoman Empire 1856-1876” kitabı Türkçeye “Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876” olarak çevrilmiştir. Davison’ın on bölümden oluşan eseri 1856-1876 yılları arasında incelemektedir. Davison, yirmi yıllık süreçte reform dönemini incelemekte ve bu incelemesinde reformlara öncülük eden isimleri, dönemin siyasi hayatını, reform çalışmalarına karşı kişilerin tutumlarını ve reformların içeriğini ele almaktadır.

Akıcı dile sahip olan eserde bazı yazım hataları vardır. Ancak bu hatalar metnin genel akışını bozmadığı için önemli bir sorun teşkil etmemektedir. Yazar, döneminde yayınlanmamış belgelerden, yayınlanmış resmi belgelerden, kitaplar ve makalelerden, çeşitli mektuplardan ve dönem basınından yararlanmıştır. Kaynakçada Almanca, Fransızca, İngilizce ve Türkçe literatürden yayımlara yer verilmiştir. Davison, geniş bir literatür kullanmasına karşın Osmanlı Arşivi’nden yararlanmamıştır. Geniş arşiv ve literatür taraması yapmasına karşın yazar, metin içerisindeki bütün çalışmalara kaynakçasında yer vermemiştir. Davison dipnotlarda incelediği konuları genişletmiş ve okuyuculara dipnotlarda çeşitli kaynaklar önererek konuyla ilgili ek çalışmalar ve okumalar yapılabileceğini belirtmiştir. Yazar aynı zamanda dipnotlarda ilgili konularla alakalı eksik literatürden bahsetmiştir. Kitabın girişinde yabancı okurlar için Türkçe seslerin nasıl çıkarıldığını belirtmesi kelimelerin daha doğru telaffuzu açısından önemlidir.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozlemyagmursafak@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9405-3060

Davison'ın ön sözünde de belirttiği gibi reformları başka bölgelerle kıyaslamamıştır. Davison bu kitabı "(...) Büyük ölçüde Batılılaşmayı, özellikle siyasal alandaki Batılılaşmayı ele alıyor; bir başka açıdansa, ondan daha kaypak bir kavram olan modernleşme kavramıyla ilgili bir çalışma" şeklinde açıklamaktadır (s. X). Ancak kitap yirmi yıllık süreci anlatsa da imparatorluğun ekonomik arka planını, İstanbul dışındaki büyük şehirlerin tutumlarını, reformların sosyal hayata etkilerini ayrıntılı şekilde ele almamaktadır.

Eser, Osmanlı tarihini yeni okumaya başlayan kişiler için temel başvuru kitabı özelliğini taşımaktadır. Ancak ekonomi, sosyal hayat, kadının konumundaki değişimler gibi çeşitli konulara değinmemesi, yirmi yıllık uzun dönemi 495 sayfada anlatması, İstanbul dışındaki bölgelere değinmemesi, halkın ve sarayın/saray çevresinin yaşantısını anlatmaması, Osmanlı modernleşme hareketinin diğer imparatorluklarla mukayese etmemesi gibi nedenlerden dolayı derinlemesine okuma için yetersizdir. Kitabın yazıldığı dönem düşünüldüğünde dönemin ilk kitaplarından olması nedeniyle önemli bir kaynaktır. Kitapta oryantalist ön yargılara yer verilmediği için oryantalist hatalara düşülmemesi, kitabı yazıldığı dönem açısından diğer eserlerden farklı kılmaktadır. Davison'ın gençliğinde bir dönem İstanbul'da yaşamış olması Türkiye'ye ve Osmanlı'ya karşı oryantalist ön yargılara sahip olmamasında etkili olmuş olabilir.

Çalışma genel olarak Batılılaşmayı anlatmaktadır. 1856-1876 yılları arasında yapılan reformların temel amacı imparatorluğun parçalanmasını engellemek ve bu sayede onu korumak, kapitülasyonları esnetmek ve onlardan kaçınmaya çalışmak olduğu belirtilmektedir. Reformların her alanda yapılması gerektiğini vurgulayan Davison'a göre "Osmanlıların hayatında değişiklik yapılması gerekmeyen hiçbir yön yoktur (s. 5)". Reformların amacının Avrupalıların gözünü boyamak olmadığını belirten yazar, yirmi yıllık dönemin idari uygulamalarını, yönetim yapısını ve dönemin fikirlerini geniş bir şekilde ele almaktadır. Davison bu dönemdeki hareketleri reform olarak nitelendirse de ıslahat-reform ayrımına dikkat etmeden reform kelimesini kullanmaktadır.

Tanzimat Dönemi devlet adamlarının temel amacının Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden kuvvetlendirmek ve korumak olduğunu belirten Davison, bu amaç doğrultusunda çeşitli reformların yapıldığını belirtmiştir. Ancak Davison Tanzimatçıların İslam kültürünü bilmediğini, çağın gereklerini karşılamak için hem Avrupalı hem de Osmanlı kurumlarını birlikte yaşatarak ölümcül bir ikilik yarattığını belirtmekte ve yapılan düzenlemelerin genel olarak biçimle ilgili olduğu özle ilgili olmadığını belirtmektedir (s. 421). Davison'ın bu iddiası yerinde bir iddiadır. Bu dönemde hangi yargıya başvurulacağına dair merci sorunun ortaya çıkması ve yeni düzenlemelerin imparatorluğun her yerinde uygulanamamasına sık

rastlanılmaktadır. Ancak reformlar nihayetinde hedefine az sapmayla ulaşmıştır. Davison'da Tanzimat Dönemi'ni “Hangi görüş benimsenirse benimsensin, idari sistemde, hukuk, eğitim ve benzeri alanlarda Abdülhamid'in hükümdarlığı aracılığıyla Jön Türk dönemine ve bugünkü Cumhuriyet devrine kadar taşınan pek çok başlangıç açısından” anlamlı bir dönem olarak nitelendirmekte ve bu dönemi “bir ekin zamanı”na benzetmektedir (s. 425). Aynı zamanda bu dönemdeki reformların Atatürk'ün reformlarına zemin hazırladığını da belirtmektedir.

Davison hızlı ve güçlü modernleşme dönemini Ali Paşa'nın vefatına kadar olan süre şeklinde değerlendirmektedir. Ali Paşa'nın vefatı öncesindeki paşalar batı yanlısı ve reformist düşüncelere sahiptir. İyi eğitimden geçmiş olan bu paşalar Reşid Paşa tarafından yetiştirilmiştir. Davison, Tanzimat Paşalarının vefatıyla kaos döneminin başladığına değinmektedir. Bu kaos döneminin nedenleri, yetenekli olan bu paşaların yerlerine halef bırakmaması, Ali Paşa'nın Fuat Paşa'nın vefatından sonra başkalarıyla gücünü paylaşmaması ve yönetimi tekelinde toplamasıdır. Ali Paşa'nın bu tutumunu Davison “Devlete verdiği en büyük zarar” olarak nitelendirmektedir (s. 279). Bu dönemde Sultan Abdülaziz'in giderek dengesizleşen ruh hali ve davranışları da kaosu körüklemiştir. Modernleşme ve Batılılaşma yanlıları olan paşaların vefatıyla Osmanlı modernleşmesi ağır darbe almıştır. Yerleri doldurulamayan bu paşaların yerine “saray dalkavuklarının” (s. 352) gelmesiyle reform süreci kesintiye uğramıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Rus etkisi artmış ve İslami duygular canlanmıştır. Bu dönemin önemli bir özelliği de Batı'dan uzaklaşmadır. Bu dönemi sadece merkeze bakarak anlatan Davison, merkezden uzak bölgeleri incelememektedir. Özellikle Arap coğrafyasındaki nahda hareketini görmezden gelmesi ve İslami duyguların uyanışını sadece devlet adamlarına bağlaması açısından kitap eksiktir.

Kitap ayrıntılı bir şekilde imparatorluğun merkezini, merkezinde olan olayları ve kişileri anlatmaktadır. Davison Sultan Abdülaziz, Reşid Paşa, Mithat Paşa, Ali Paşa, Fuat Paşa, Namık Kemal vb. kişilerin kişilik özelliklerini ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Bu durum okuyucular için olaylar karşısında kişilerin tepkilerinin ne olduğunu anlamasına olanak sağlamış ve olayları daha kolay değerlendirmesine yardımcı olmuştur. Kişilere dair verilen anekdotlar metni ilginç kılmaktadır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu için önemli sorunlara teşkil oluşturan isyanlar ve merkezden uzaktaki bölgeler etraflıca ele alınmamıştır. Aynı zamanda eğitim, edebiyat hayatının gelişimi, askeri sistemin düzenlenmesi gibi Osmanlı modernleşmesinde önemli yeri olan konular da kısaca anlatılmaktadır. Kitap dönem anlatısı açısından eksiktir. Aynı zamanda kitapta kamusal alanın inşası da anlatılmamaktadır. Siyasi ve idari olaylara daha çok eğilen kitap, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayanların geçirmeye başladığı ya da geçirdiği değişim ve dönüşümü görememektedir. İlk dönem muhalefet grubu olarak sayılan

Yeni Osmanlılar etkisini sadece edebiyatta ve entellektüel birikimde göstermemiştir. Türk entelijansiyasının doğuşu ve yükselişini ele almasına rağmen bu sürecin sosyal hayata etkilerine dair yorum maalesef eserde yoktur. Ancak eserde “kamuoyunu oluşturan bir avuç kişi”ye dair güzel bir anekdot vardır (s. 203). “Fırtınalı bir günde Namık Kemal, Ziya, Reşad ve Nuri kayıkla Boğaz’ı geçmektedir. Reşad fırtınadan korkmaktadır ve Namık Kemal kendisine ölmekten mi korktuğunu sorması üzerine Reşad, <<Ölmekten korkmuyorum ama kayık batarsa korkarım bizim kamuoyu hülyamız da batar>> (s. 203-204)” demiştir. Bu anekdot dönemi çok güzel özetlemektedir. Gerçekten de bu dönemde kamuoyu bir avuç kişiden oluşmaktaydı.

Tarihin önemli özelliklerinden biri de farklı kıtalarda dahi olsa gerçekleşen bir olayın bambaşka yerlerde bambaşka kişileri ve olayları etkileme gücüdür. Davison’ın eserinde de bu durumun örneklerine rastlamak mümkündür. Bu durumun örneklerinden biri de Mustafa Fazıl Paşa’nın Yeni Osmanlılara beklenmedik desteğidir. Amerikan İç Savaşı nedeniyle Amerika’da pamuk üretimi durmuş, Suriye’de ve Mısır’da pamuk üretimi artmış ve hızlı zenginleşmeye neden olmuştur. Bu dönemde Mısır Valisi İsmail Paşa’nın kardeşi Mustafa Fazıl, İsmail Paşa’nın muhalifiydi aynı zamanda vali olmak istediği için Paris’te sürgündeydi. Fazıl Paris’teki Ali Paşa ve Fuat Paşa’ya da karşı olan Yeni Osmanlılarla ilişkiye geçmiş ve Mısır valisi ya da sadrazam olması için onların gazeteciliğini Ali ve Fuat’akarşı kullanmaları koşuluyla finansal kaynak sağlamıştır. Ancak Yeni Osmanlılar her ne kadar Ali ve Fuat Paşa’yla anlaşamamış görünse de Davison’ın da vurguladığı gibi Batı’ya karşı daha güçlü bir devlet olmak için Batı’dan bazı düşüncelerin alınmasını savunarak aynı düşüncüyü paylaşmışlardır (s. 242). Fazıl ise sürgünün de vermiş olduğu rahatlıkla İstanbul’daki Namık Kemal’den daha cesaretli bir muhalif olmuştur (s. 214). Kitap, Mustafa Fazıl’ı ayrıntılı olarak işlese de dönemin tarihi dinamiklerine yer vermediği için dönemin dönüşümlerini anlamak açısından yeterli değildir.

Davison’ın eğildiği diğer konu da Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan milletlerin reorganizasyonu meselesidir. Yazara göre Bab-ı Ali bu dönemde milletler içindeki tüm çıkar gruplarının isteklerine cevap vermeye çalışmış ve gayrimüslimlerin durumunun 1860 yılı öncesine göre çok daha iyi olduğunu belirtmiştir (s. 121-126). Yazar bu durumu “1839’daki vurgu esas olarak can ve mal güvenliğine yapılmışken, bu konuda yeteri kadar başarı sağlanmıştı ki 1876’ya gelindiğinde vurgu eşitliğe kaymıştı (s.423-424)” şeklinde özetlemektedir. Namık Kemal de reformlar öncesinde Hıristiyanların durumlarındaki eşitsizliği kabul etmiş ancak sahip oldukları ayrıcalıkların eksiklikleri fazlasıyla dengelediğini düşünmüş ve Müslümanların konumuna dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (s. 204). Reorganizasyon açısından iki paradoks olduğunu belirten Davison’a göre ilk paradoks

reorganizasyonun yeniden milletler temelinde yapıldığı için toplumda homojenlik olmadığı görülmesi, diğeryise laik eğitime ağırlık verilerek milliyetçi duyguların canlanmasına olanak sağlamasıdır (s. 138). Her ne kadar bu durumdan kaçınmak için önlem alan 1876 anayasası “bütün uyrukları istisnasız Osmanlı” olarak adlandırırsa da (s. 404), Davison’ın bu tezindeki haklılığı 1876 sonrasındaki dönemdeki çeşitli milliyetçi ayaklanmalarında ortaya çıkacaktır.

Kitaptaki önemli bir nokta da dildeki değişimi gözler önüne sermesidir. Örneğin, önceden farklı dini gruplar için kullanılan “millet” kavramı artık dini bir kavram olarak kullanılmamaktadır. Osmanlı sözcük dağarcığına “vatan” kelimesi dile bu dönemde milliyetçi bir tutumla girmeye başlamış, tam duygusal içeriğe kavuşmasa da anayurt kavramına atıf yaparak yurtseverliği ve milliyetçiliği anlatmaktadır. Davison Namık Kemal’i ve düşüncelerini ayrıntılı şekilde incelemiş ve Namık Kemal’in yurtseverlik vurgusunun Türk milliyetçiliğinden ziyade Osmanlı milliyetçiliği olarak değerlendirmiştir (s. 230). Çünkü Namık Kemal vatan kavramı içerisine Rum Ortodoksları da almaktadır. Tanzimat Dönemi’nin mimarları da bu dönemde dini inanış temelinde olmayan laiklik kapsamında bile değerlendirilebilecek vatandaşlık tanımı yapmaktadır. Bu dönemin devlet adamları ortak “Osmanlılık” kimliği yaratmaya çalışmış ve bu kimliği yarattığı ölçüde Batılılaşmada başarılı olmuşlardır. Ancak yazarın “üç padişah yılı” olarak betimlediği 1876 yılında yirmi yıldır inşa edilmeye ve laik temele oturtulmaya çalışılan Osmanlılık kimliği zayıflamış ve imparatorluk içerisindeki gerginlikler artmaya başlamıştır (s. 365).

Davison günümüzde hala tartışmalarını devam eden, merkezîyetçi yönetimin mi yoksa adem-i merkezîyetçi yönetimin mi daha iyi olacağı sorusunu da ele almıştır. Yazara göre bu soru Osmanlı İmparatorluğu’nu da meşgul etmiş ve İstanbul ikisi arasında bir formül bulmuştur. Oluşturulan yerel yönetim sistemi başlangıçta gayet güzel ilerlese de bu sistemin işlerliği mahir yöneticilerle olmaktadır ve sistem zaten yozlaşmıştı. Bu duruma değinen Davison, sistemin işlerliği için yetenekli ve dürüst kimselerin olması gerektiğini vurgulamış ve sistemin eksik olduğunu ve imparatorluğun genelinde de uygulanmadığını belirtmiştir (s. 176). Sistemin işlenmesi için iyi eğitim kurumlarının açılması da gerekmektedir ve bu kurumların eksikliği hissedilmekteydi. Davison’a göre oluşturulan bu sistem iyi idarecilerin yetiştirilmesi için okul işlevi görmüştür (s. 177).

Reform hareketleri ve 1876 Anayasa’sı aslında halktan kopuktur ve tam olarak anlaşılammıştır. Yazar da bu fikri savunmuştur. Bu durumu Beyrut’ta bir şeyhe ait anekdotla çok güzel anlatmaktadır. Şeyh hattı okuduktan sonra reformların içeriğini tam anlamadığı için ilk “gavurlara lanetler okumuş” ancak uyarıldıktan sonra “Büyük Allah’ım, Müslümanların, Hıristiyanların ve Musevilerin düşmanları oldukları için gavurları mahvet” demiştir (s. 401).

Halk alışlagelmiş bir biçimde öteki aramakta ancak yeni Anayasa çerçevesinde bir öteki olmadığını henüz anlayamamıştır. Davison bu anekdotla hem yapılan reformların ne kadar halktan kopuk olduğunu çok iyi anlatmakta hem de dönemin ruhunu çok iyi yansıtmaktadır. Ayrıca Davison kitabında 1876 Anayasası için önemli bir vurgu da yapmaktadır. Bu anayasanın Batı Avrupa'nın daha ileri siyasal rejimleriyle değil Rus İmparatorluğu'yla ya da Prusya ve Avusturya-Macaristan'la ya da III. Napoléon dönemiyle kıyaslanmasının daha doğru olduğunu belirtmiş ve bu imparatorluklarla yapılacak kıyaslamada Osmanlı Anayasa'sının ne kadar ilerici bir anayasa olduğunun anlaşılacağını söylemiştir (s.406). 1876 Anayasa'sı her ne kadar 1878 yılında askıya alınsa da Davison'a göre bu yeni anlayış yok edilemezdi (s. 425).

Sonuç olarak, kitabında reform sürecinin tamamını incelemeyen Davison, imparatorluğun büyük bir değişim ve dönüşüm yaşadığı yirmi yıllık sürecin siyasetini, idaresini ve tarihini yapılan reformlar üzerinden incelemiştir. Bu analiziyle Davison, imparatorluğun yirmi yıllık reform sürecinde neler olduğunu ve nasıl olduğunu ayrıntılı şekilde tahlil ederek dönemi özetlemektedir. Davison kitabında temel olarak yirmi yıllık süreçteki Batılılaşma hareketlerinin aslında çeşitli zorluklarla yapıldığını anlatmaktadır. Kitapta, yapılan reformların hem pragmatik hem de Batılılaşma amaçlı olduğunu belirtilmiştir. Davison, yapılan düzenlemelerin eksiksiz bir şekilde uygulanmasının karmaşık ilişkilerin olduğu imparatorlukta mümkün olmadığını altını çizmektedir. Yazara göre yapılan düzenlemeler halk tarafından her zaman tam olarak anlaşılmasa da reformların genel seyri ileriye doğru olmuştur. Bununla birlikte Davison, Tanzimat dönemini başarısızlık olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmekte ve bu dönemdeki reform hareketlerinin geleceğe miras kaldığını söylemektedir. Çeşitli eksiklikleri olsa da bütünlüklü, alanında ilk olan ve geniş kaynakçaya sahip olan bu kitap, Osmanlı'da reform hareketleri üzerine başvurulabilecek temel kaynaklardan biridir.